

KIRSAL ALANLARDA KALKINMA VE KOOPERATİFÇİLİK İDEOLOJİSİ

Prof. Dr. ORHAN TÜRKDOĞAN

Küçük toplumların (kırsal alanlar) kalkınması ile kooperatifçilik faaliyetleri arasında sosyal sistem açısından bir takım temel bağlantılar vardır. Bu bölümde, nüfusun % 67 sinin tarımla uğraştığı (1970)¹ bir ülkede toplum kalkınması ve kooperatifleşme sürecine değinmek istiyorum.

Toplum kalkınması ideolojisi : Manevi kalkınma ve maddi kalkınma olmak üzere iki kesime ayrılır. Bunlardan manevi kalkınma, toplum fertlerinin tutum, zihniyet ve davranış biçimlerinde meydana gelen değişimleri inceler. Bu anlamda olmak üzere, toplum kalkınması, insanın kalkınmasıdır. İnsanın eğitimi, uzmanlaşması, bilgi ve düşüncesinin gelişmesi bu noktada en önemli aşamayı teşkil eder. Maddi kalkınmaya gelince, bu da, daha ziyade toplumun tarımsal, ekonomik ve benzeri sahaların ıslâh ve gelişimini sağlamak amacıyla güdülen eylemleri kapsar. Bu bakımdan teknolojik gelişme, toplumun maddi kalkınmasında önemli bir aşamayı teşkil eder.

Toplum kalkınması bu iki ilkeye dayanır ve birbirlerini tamamlayıcı niteliktedirler. Şöyleki, gerekli teknolojiyi, çiftlik âletlerini kullanma yetkisine henüz sahip olmayan bir toplum için bu âlet ve mekanizmalar hiçbir şey ifade edemez. Bunun gibi teknolojik değişmeler de, toplum fertlerinin ilerlemelerine ve yaşam düzeylerinin yükselmelerine, tutum ve zihniyetlerinde büyük ölçüde gelişmelerine sebep olur.

Günümüzde merkezîyetçi güçlerin baskısı yerine, insan tabiatına uygun proje ve plânlar, uzmanlaşmış kadrolar, değişme ajanları ve toplumsal işçiler işbirliği, toplum kalkınmasına boyutlar kazandıran eylemler olarak kabul edilir.

Toplum kalkınması, İkinci Dünya Savaşından önce sadece tropik bölgelerde haberleşme ve maddi kaynakların geliştirilmesi amacını

---

(1) Sunday Üner, The Labour Force Population on of Turkey, HUNEE, 1974, Ankara s. 116. Nakleden Türkiye'de Nüfus, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü s. 59, 1975.

gütmekte idi². Bugün adı geçen bölgeler ulusal düzeyde olduğu kadar yersel toplum yapısında da beliren ihtiyaçların farkına varmak suretiyle özel reform programları düzenlemişlerdir. Böylece, halka yardım etmek ve onların yaşam durumlarını düzeltmek olanakları sağlanmış oluyor demektir.

Toplum kalkınmasında UNESCO, Birleşmiş Milletler Teknik Yardım Komitesi, Birleşik Devletlerin POINT FOUR programı ve Ford kuruluşları gibi bazı uluslararası örgütlerin önemli etkisi olmuştur.

Bunun gibi, bazı küçük yersel toplumlar herhangi bir dış yardım almaksızın kendi yaşayış biçimlerini düzeltmek ve onları değiştirmek için eylemde bulunmuşlardır. Afrika, Asya ve Güney Amerika'nın bazı geri kalmış bölgeleri bunlar arasında zikredilebilir.

Toplum kalkınmasının çeşitli açılardan tanımlanması yapılmıştır. Bunlardan birkaçına değinmek istiyorum. Bunlardan ilki, küçük toplumlarda yaşayan halkın ihtiyaçlarını belirleyerek tartışmak, onları plânlayarak birlikte çözümlemektir. Bir ikincisi, toplumun tümüyle daha iyi yaşamasını sağlamak için girişilen eylemlerdir. Bir diğeri de devletin halkla elele vererek köylerin kalkındırılmasıdır³. DPT'ye göre, toplum kalkınması çeşitli hizmet ve çalışmaların yapılması; dernek, kooperatif gibi örgütlerin kurulması ve yönetim ile toplulukların işbirliğinin sağlanmasını kavrayan bir çalışmadır.⁴ Görülüyor ki, DPT, toplum kalkınması ideolojisini dernek ve kooperatif örgütlerini içeren bir kavram olarak düşünmektedir.

Genel bir yargıya varmak gerekirse, toplum kalkınması; halkın (özellikle kırsal yörelerde yaşayanların) ortak sorunlarını belirleyen bu sorunların çözümü için demokratik yoldan gereken bilginin verilmesini sağlayan ve onları başarılı bir sonuca götüren bir eylem biçimidir⁵.

Bu tanımda önemli bir nokta, halkın kendi sorunlarını demokratik ve özgür bir ortam içinde çözümlemesi ilkesidir. Keza, bu tanımda bir ikinci husus da, halkın yeni yöntemleri elde etmesi ve bazı teknik ustalıkları kazanmasında eğitilmiş olmasıdır. Böyle bir eğitim, toplum fertlerini yanlış inanmalardan kurtararak modern bir kimliğe bürünmesine katkıda bulunur.

(2) T.R. Batten, *Communities and Their Development*, s. 3-4, 1962

(3) Fehmi Yavuz, *Memleketimizde Toplum Kalkınması*, s. 19, TODAİE, 1964

(4) DPT, *Kalkınma Plânı Birinci Beş Yıl*, s. 101

(5) Orhan Türkdöğen, *Toplum Kalkınması Teori ve Metod Yönünden Bir Araştırma* s. 2, 1969

Bazı ülkelerde, özellikle İsrail'de, toplum duygusu kalkınma hamlesi için toplum idealinin simgesidir. Bu ülkede toplum kalkınmasının ilk ve önemli aşamasını halkın İsrail toplumu için yaşattığı ölmez ideal duygusunda görüyoruz.

Bazı toplum bilimciler, toplum sorunları üzerindeki çalışmaları üç nokta da özetlemektedirler : a) Toplum kalkınması, b) Toplum örgütü, c) Toplum ilişkileri⁶.

Toplum kalkınması, kalkınma eylemlerinin başladığı sosyal yapıyı tüm olarak ele alır. Toplumun sadece belirli bir sektöründe girişilecek ıslahat hareketleri toplum kalkınmasının konusu sayılamaz. Her şeyden önce bu husus bir eylem (aksiyon) programının hazırlanmasını gerektirir. Genellikle, toplum kalkınması için özel olarak yetiştirilmiş olan sosyal çalışmacılar (Social Workers) veya ajanlar halkın ne istediğini, halktan daha iyi bilecek nitelikte bulunmalıdırlar. Bu nedenle, toplum kalkınması için özel olarak yetiştirilen bu uzman kişiler, halkla kuruluşlar arasında köprü veya iletici (katalizör) niteliğinde olan kimselerdir.

Kooperatif eylemin ideolojisini teşkil eden "uzlaşma ve birlik olma" ilkesi, her şeyden önce, küçük toplumların kalkınmasında en önemli sosyal felsefeyi teşkil eder. Çünkü, herhangi bir toplumun kalkınması, herşeyden önce, böyle bir kadronun yetişmesine bağlıdır. Değişme ajanları, toplum kalkınması programında boş yere harcayacak olan enerjiye engel olan uzman kişilerdir. Bunlar kalkınmanın beyin gücünü sağlarlar.

Bir toplumda, kalkınma için heves ve motivasyon yüksek tutulursa orada kalkınmanın tüm fertlere yayılması kolaylaşır. Bunun için Birleşik Devletler'den bir örnek vermek istiyorum. Sözü edilen yer, bir kitle-toplumda küçük bir kasabanın hikâyesidir. Adı Springdale'dir⁷. Springdale ilk defa 1793 yılında Amerika'lı kızilderililerle olan savaştan sonra emekliye ayrılmış askerlerin yerleştirildiği bir kasabadır. 1800 yılında 100'den fazla kimse yaşıyordu burada. Halkın başlıca uğraşısı ,kerestecilik ve günlük yiyeceklerine yetecek kadar da mısır ve buğday tarımı idi. Springdale, New York'a yaklaşık olarak 25 mil uzaktadır. 1880 yılına doğru kasabada kerestecilik, temel uğraşısı olmaktan çıkmış, yerine yeni tarım yöntemleri geçmiştir. Böylece, kurulduğu günden yüz yıl sonra, Springdale'nin nüfusu 4323'e yükselmiştir.

(6) Murray G. Ross, Community Organization s. 6-7, 1955

(7) Arthur J. Vidich and Oseph Bensman, Small Town in Moss Society, 1958

Küçük kasaba ve yöneticileri bu süre içinde Springdale'i sistemli olarak yükseltmeye çalıştılar. Daha sonra iş adamları, büyük bakkalıyeler, çiftlik aletleri, televizyon ve radyo satan dükkanlar her yeri doldurdu. Kentleşme geliştikçe yeni sosyal ve ekonomik tabaklar belirdi. Hatta, çiftçi sınıfı orta sınıfın düzeyine gelmek suretiyle toplumdaki yerini aldı.

Ayrıca, yönetici sınıfta üçlü bir oluşum ortaya çıktı. Bunlar köy yönetimi, kasaba ve okul yönetimi olmak üzere toplumdaki yerlerini alıyorlardı. Bu da, siyasal kuruluş yönünden Springdale'de yeni gelişmelere işaret ediyordu. Sonra Cumhuriyetçi ve Demokrat gibi siyasal partiler ortaya çıktı.

Kiliseye devamlılık Springdale'in sosyal yaşamının önemli bir kesimini teşkil ediyordu. Böylece Springdale'liler günden güne yaşam sorunlarını çözmeye karar verdiler. Çalıştılar, evlendiler, çocukları oldu ve geniş komşuluklar tesis ettiler. Tüm bunlara karşın, Springdale'lilerin bitmeyen mücadeleleri için azami psikolojik başarıyı kazandıkları söylenemez."

Buraya kadar söylenenler, bugün Amerika'da var olan, sanayinin ve kentleşme hareketlerinin geniş etkisiyle eski özelliklerini yitirmiş bir kasabanın toplum kalkınması açısından incelenmiş bir hikâyesidir.

Bu konu ile ilgili bir diğer "örneği de ülkemizden alabiliriz. Bunun için de, Zonguldak'ın Çaycuma İlçesine bağlı Bakacakkadı Köyünün tarım teknisyeni aracılığı ile sebzeçilikte vermiş olduğu başarıları çalışma örnek olarak zikredilebilir.

Bakacakkadı köyü halkı bundan 40 yıl önce sadece maden işçiliği ile kıt kanaat geçiniyordu. Bugün bu köy Zonguldak'ın sebze ihtiyacının hemen hemen yarısını karşılayacak bir duruma gelmiştir⁸. Eskiden geçim sıkıntısı çeken bu köy halkı sebzeçilik (bir çeşit monokültür) sayesinde, çevredeki köylere göre yüksek bir yaşama düzeyine kavuşmuştur. Hemen hemen her evde bir radyo, bir dikiş makinesi vardır. Köyün bir kitaplığı ve 4 köy odası açılmış bulunmaktadır. Köye, Karadeniz'in başka bir ilinden buraya göç eden ve köylülerin "Laz" adını taktikleri biri bütün bu gelişmelere ön ayak olmuştur. Bundan 40 yıl kadar önce topraksızlık yüzünden elindekini, avucundakini satarak bir araya getirdiği parayla doğruca Bakacak kadı'ya koşan bu kimseye başlangıçta köylüler tarla satmak istemediler. Oysa o, bu köyün ve çevresinin ününü daha köyündeyken duymuştu.

(8) Cevat Geray, Plânlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar, s. 118-121, 1974

Uzun yıllar buranın hayaliyle yaşamıştı. Bu bereketli, bu sulak toprakta ne güzel sebze ve meyve yetiştirilebilirdi. Israr etti, yalvardı. En sonunda para sıkıntısı çeken bir köylü, kendisine bir miktar toprağını kirayla verdi, bir miktar toprağı da sattı. Köylüler kendilerine yabancı olan bu insanı bir türlü benimsiyemiyorlar, ona yaban gözüyle bakıyorlardı. Kimse kapısını açmıyor, kimse onunla görüşmüyordu. O, çoluğuyla, çocuğuyla çalışıp toprağını işlemeye koyuldu. Hazırlıklarını tamamladı, sebze fidelerini dikti, dere suyundan yararlanarak bahçesini sulamaya başladı. Köylüler kendisini hep bahçesinde işinin başında görüyorlardı. Toprakla bu derece uğraşmasına bir türlü akıl erdiremiyorlardı. Niçin bu adam madende çalışmak varken bu toprakta uğraşıp duruyordu. Mevsim gelince bu fideler büyüdü ve ürün verdi. Bunları şehre getirmek de güç idi ama, talih ona gülmüştü. Sebzeler iyi para ediyordu. Kazandığı paranın bir kısmını bir köşeye ayırdı. Sonra biraz daha tarla satın aldı, kira borcunu ödedi. Bahçesi ertesi yıl daha çok para kazandı. Ailenin durumu yıllar gittikçe daha da iyileşiyor ve zenginleşiyordu. Bir ev yaptırdı. Evin görünüşü, döşenişi öteki köylülerin gözüne çarpıyordu. Köylüler bunun sırrının sebzeçilikte olduğunu anlamışlardı. "Sebzeçilikte iş varmış" diyorlardı. "Ne ettik de tarlaları köyden olmayan birine sattık, artık adamın hakkı var, aklını kullandı, alınının teri ile kazandı bunları" diyorlardı. Kıskançlık duyguları bir hayli yayılmıştı. O kadar ki günlerden bir gün bu ailenin askerden dönen oğlu tarlada çalışırken vurulup öldürüldü. Suçlu bulunamadı. Fakat yaşlılar bunu, bu ailenin ilerleyip zenginleşmesini çekemeyenlerin yaptığını söylüyorlardı. Olay ailenin köy halkı ile zaten iyi olmayan ilişkilerini daha da bozdu. Fakat bu yabancı komşu bir türlü akıl erdiremedikleri bir şekilde ilerliyor ve zenginleşiyordu. İlçenin Tarım Teknisyeni sık sık bunların bahçesine gelerek ona birşeyler öğretiyordu.

Köylüler de, "madende çalışmadığımız günlerde tarlada çalışabiliriz. Onun gibi sebze yetiştirebiliriz" diye düşünürlerdi. Fakat bu konuda hiçbir tecrübeleri yoktu. Bunun üzerine, köydeki kadınlara, onun karısıyla ahbaplık kurarak sebze yetiştirmenin sırlarını öğrenmek ödevini verdiler. Bir yandan da tarlada çalışırken türlü vesileler yaratarak çalışmalarını gözetlemek yolunu tuttular. Bu arada bir yerden sebze fidesi sağladılar, diktiler, fakat çoğunun fidesi tutmadı. Tutanlar da yandı, ürün vermedi "işin içinde bir bit yeniği vardı" çünkü bu aile yine aynı topraklar üzerinde bol bol ürün elde etmişti. Köylüler bunu onurlarına bir türlü yediremiyorlardı. Sonradan, bu aile ile ahbaplıklarını daha ilerletmekten başka çıkar yol olmadığını söylediler. Aslında, bu ailenin köylülerden gizlediği herhangi bir sırrı da yoktu. Yalnız tarım teknisyenine danışarak öğrendikleri bir takım ye-

nilikler vardı. Bunları da hiç çekinmeden köylülere açıkladılar. "Siz bilmezsiniz. Geçen yıl diktiniz hepsi yandı, hiç insan komşusuna akıl danışmaz mı?" diyordu. Ne zaman dikilir? Ne zaman gübre kullanılır? yapma gübre ne gibi faydalar sağlar? Ne zaman çapa yapılır? Su nasıl verilir?" bunları kadınlar teker teker Karadenizlinin eşinden öğrendiler. Öğrendiklerini uygulayacakları zaman kadını tarlalarına çağırarak yol göstermesini istediler. En sonunda başarmışlardı. Köy sebzedden bir hayli gelir sağladı. Para getiren bir iş olduğunu görünce erkekleri "madem ki biz de sebze yetiştirebiliyoruz artık madende çalışmamız gereksiz" diyorlardı. O günden sonra köylüler sık sık ilçe tarım teknisyeninin kapısını aşındırmaya başladılar, teknisyen de bu öğrenmeye meraklı köylü kitlesi karşısında köye sık sık gelerek onlara öğütler vermeye çalıştı. Bugün Bakacakkadı köyü modern tarım yöntemlerinin kullanıldığı bir sebze bahçesi durumuna gelmiş bulunmaktadır.

Köylüler, bu ailenin tarlalarının çevresine diktiği elma, armut ve benzeri ağaçların ürün vermeğe başlaması üzerine meyvacılığın da köylerinde gelişebileceğini anladılar. Onlar da elma fideleri getirerek bahçelerine diktiler. Uzunca bir süre geçtikten sonra bu ağaçlar meyve vermeğe başladı. O kadar ki önceleri yalnız kendilerinin ihtiyaçlarını karşılarken artık pazara götürüp satacak miktarlarda ürün elde etmeye başladılar.

Şimdi, Karadenizin başka bir ilinden gelen fakat kendilerine yeni bir geçim kaynağı gösteren bu yabancı aileyle o kadar kaynaşmış durumdadılar ki, köylü, gizlice vuranları nefretle anmakta, "O bizim gözümüzü açmasaydı o bize sebzeciliği ve meyvacılığı öğretmeseydi, bizler halâ gün ışığından yoksun olarak maden ocaklarında çalışıyor olacaktık" demektedirler.

Görülüyor ki toplum kalkınması, dar anlamda, küçük toplulukların sağlık, tarım, ekonomik, eğitim, dinsel ve benzeri alanlarda sorunlarını çözümlenmek amacıyla girilen bir kalkınma çabasıdır. Burada halkın kendi sorunlarına eğilmesi ve kooperatif bir çalışma ile tüm ihtiyaçlarını, demokratik ilkeler çerçevesi içinde, bir sonuca bağlamaları toplum kalkınmasının temel felsefesini teşkil eder.

Ülkemizde toplum kalkınması DPT'ye göre, halk ile hükümetin ortaklaşa çabalarına dayanır. Şöyleki :

1. Birleşik hedef ve fikirlere göre hazırlanmış programların uygulanmasına halkın gönüllü olarak katılması üzerinde önemle durulacaktır.

2. Halkın katılmasını sağlamak bakımından yönetim ile halk arasında işbirliğini kurmak için, bir yandan yönetim elemanlarının özel bir eğitimden geçmesine, öte yandan halk önderlerinin yetiştirilmesine önem verilecektir.

Görülüyor ki, DPT'ye göre, toplum kalkınmasının esas ilkeleri : Halk ile hükûmetin, halkın sorunlarını çözümlenmede ortaklaşa eylem göstermeleridir. Fakat, bu işbirliğinde ana hedef, halkın kendi sorunlarına gönüllü olarak katılmasıdır. Bu da demokratik ilkenin özünü teşkil eder. Nitekim, Anayasamızın 129. maddesi bu noktayı şöyle açıklıyor : "İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınma plâna bağlanır. Kalkınma bu plâna göre gerçekleştirilir. Bu bakımdan, ülkemizde toplum kalkınması," Plânlı bir kalkınma tipidir." Bu plânlı kalkınmada, hükûmet ile halkın işbirliği şarttır. Hatta, halkın kalkınmaya gönüllü olarak katılması şart koşulduğuna göre, halkın istemediği, heves duyduğu bir sorunu hükûmet halka kabul ettiremez, yeter ki halk kendi ihtiyacını hissedip gönüllüce katılmadıkça.

DPT'nin teklif ettiği bu plânlı toplum kalkınma biçiminde özel girişime henüz bir yer verilmiş değildir. Oysa karma ekonomik yapıya dayanan bir sistemde, özel girişimin de toplum kalkınmasındaki payı büyüktür. Özel girişim sadece kişisel çıkarlarını gören bir ekonomik sistem olmayıp, aynı zamanda ülke sorunlarının çözümlenmesi için de insancıl duygularla donatılmış olmalıdır. Özel girişimin liberal yapısında, temellerini dinsel inançlardan ve toplumsal ahlâktan alan çok güçlü bir yönü vardır⁹. Bu noktayı uyarmak ve desteklemek, hatta bilinçlendirmek DPT'nin ve devlet politikasının temel amaçları olmalıdır. Örneğin, Gana'daki toplum kalkınması programı ile ilgili olarak, kutsal deniz projesi hem kilise hem de devlet liderlerinin ortaklaşa eylemleriyle gelişmiştir. Bizde de din adamlarının eğitilmesi suretiyle, toplum kalkınması sürecinde katkıda bulunmalarını sağlamak önemli bir adım sayılmalıdır. Hiç bir toplum kalkınması projesi, dini yaşamı bir yana iterek sorunları tek başına çözümlenemez. Çünkü din, sosyal sistemin en önemli unsurudur.

Toplum kalkınmasında hükûmetin görevini daha iyi anlamak için, bu sahada büyük gelişmeler sağlanmış olan Hindistan'a bakmak kâfidir. Hindistan'da toplum kalkınması 1952 yılında, küçük toplum projeleri yönetimi adı altında, toplum kalkınması vekâletine bağlıdır. Toplum kalkınması Bakanlığı, başlarında başbakan olmak suretiyle Plânlama Komisyonunun üyelerinden ibaret merkezî bir komite tarafından yürütülür. Son gelişmelere göre, 190 köy bloklar halinde birleş-

(9) Gerth and Mills, From Max Weber, Essays in Sociology, 1958, s. 302-303

tirilmek suretiyle, köy kalkınması 10 ile 20 köy bir merkez köy yöresinde toplanarak kalkınma işçisinin hizmetine terkedilmiştir.

Özet olarak, toplum kalkınması ideolojisi dört ana noktada sıralanabilir. Bunlar sırasıyla : 1) iyileştirme, 2) gönüllülük sistemi ve kendi kendine yardım, 3) katalizatör olarak uzman, 4) hizmet ve kendini fedâ etmedir.

Toplumsal sistemi meydana getiren sosyal süreçler ya zıtlık veya birleşme biçiminde görünürler. Topluma egemen olan ilişkiler çatışma veya uyuma modelleri altında toplanırken, zıtlık da rekabet ve çatışma olarak kendi içinde iki gruba ayrılır. Bunlardan kooperasyon (birleşme) benzer amaçlara veya ortak ilkeyi sağlamak için birlikte çalışmaktır. Rekabet gibi, kooperasyon da bir mücadele biçimidir. Ancak, kooperasyon başkalarıyla mücadele olduğu halde rekabet başkalarına karşı mücadeledir¹⁰. Bu nedenle kooperasyon ideolojisi, bir uzlaşma, veya "beraber olma" eğilimini yansıtır. Birlik ve beraberlik, küçük toplumların ekonomik, toplumsal ve tarımsal alanda güçlerinin katılmasını gerektirdiğinden üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Nitekim, Üçüncü Beş Yıllık Plân, kooperatifçiliği kalkınma stratejisi içinde düşünmekte ve bu hususta şöyle demektedir.

"İkinci Beş Yıllık Plân döneminde, özellikle tarım sektöründe kooperatif biçiminde örgütlenme yaygın bir ilgi görmüştür. Kamu kuruluşları da kooperatifleşmeyi teşvik etmişlerdir. Bu iki önemli etken kooperatiflerin ve kooperatif ortaklarının sayılarının hızla artmasına yol açmıştır.

Bu dönemde kurulmaya başlayan köy kalkınma kooperatifleri, yurt dışındaki işçilerin tasarruflarının kırsal alanlarda tarıma dayalı yatırımlara yönltilmesi imkanını yaratmıştır.

Üçüncü plân döneminde kooperatifçilik politikasının amacı, dağınık bireysel emek, güç, beceri ve tasarruf potansiyelini ekonomik ve sosyal kalkınmanın hızlandırılmasına yöneltmede kooperatiflerden bir araç olarak yararlanmaktır. Kooperatifçilik, ortaklarına eşit haklar tanıyan ve eşit sorumluluklar yükleyen demokratik örgütler olarak geliştirilecektir."¹¹

Ancak, plânlama da gerek toplum kalkınması gerekse kooperatifçilik stratejisi, Batıdaki gelişime uygun düşen manevi bir modeli kapsamamakta, son derece kuru, çorak ve maddi enerjiye dayanmaktadır.

(10) T. Lynn Smith, The Sociology of Rural Life, 3. Baskı s. 522, 1953

(11) DPT, Üçüncü Beş Yıl : 1973 - 1977, s. 909-910

Oysa, kalkınma her şeyden önce bir isteklendirme, bir heyecansal motiftir. Örneğin, Almanya'da Raiffeisen, kuvvetli bir aile geleneği ve dinsel eğitim temelleri üzerine kurulmuştur. Raiffeisen sandıkları dayanışma ve kendi kendine yardım gibi yüksek ilkeler etrafında kümelenmiştir¹².

Daha ziyade cemaatçı bir yapı arzeden köylerimizde bu ruhsal değerlere, manevi güçlere eğnilerek yeni bir birlik ve beraberlik bilinci yaratmak kalkınmanın gerçek dinamosunu teşkil edebilir.

Son yıllarda köy sorunlarının çözümlenmesinde ağırlık daha ziyade tarımsal kooperatiflere kaymaktadır. Tarımda örgütlenme diyebileceğimiz bu süreç kırsal kalkınmanın ilk aşamasını teşkil eder.

Tarımsal kooperatifler, çiftçilerin bazı ekonomik haklarını savunmak ve dolayısıyla işletmelerinden daha fazla kâr sağlamak amacıyla birleşmeleridir. Bu artık kâr çiftçinin kooperatifi aracılığıyla ya ürününü daha yüksek fiatla satması sonucunda yahut da işletmesinde gerekli üretim araçlarını kooperatifi vasıtasıyla daha ucuz fiata sağlaması ve dolayısıyla elde ettiği ürünlerin, maliyetlerini düşürmesi sonucu meydana gelmektedir¹³. Çünkü, Geray'ın da belirttiği gibi, tarım üreticisi, tarımsal girdi, kredi, araç-gereç sağlamada, ürünlerini pazarlamada güçsüz kalmaktadır. Oysa tarımsal malların tüketiciye ulaştırılmasında rol alan araçlar, tüccarlar, komisyoncular genellikle piyasayı denetimleri altında bulundurmaktadırlar. Üretici, tüketim mallarını, üretim girdilerini sağlamada da güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bütün bunlar, büyük çoğunluğu cüce ve küçük işletmecilerden oluşan köylü kitlesinin üretim, kredi, pazarlama ve satış makina gereksinmelerini karşılamak üzere birbirleriyle güçbirliği yapmaya zorlanmaktadır. Bu nedenle köylülerin ortak, çıkarlarını korumak, üretimle ilgili girdileri, makina ve araçları, gereçleri sağlamak, ürünlerini pazarlamak üzere birleşmeleri için kooperatifleşmeye gitmeleri gerekiyor¹⁴.

Bilindiği gibi bugün kooperatifler kuruluşları tek amaçlı olmaktan çıkmış daha ziyade çok amaçlı duruma geçmiştir. Bunların başlıcaları : Kredi kooperatifleri, satış kooperatifleri, arazi kullanma kooperatifleri, sigorta kooperatifleri, ürün kooperatifleri, konut kooperatifleri, alım kooperatifleri gibi.

Çok amaçlı köy kooperatifleri ve üye sayılarını gösterir çizelge aşağıdadır.

(12) Asım Süreyya İloğlu, İsviçre'de Raiffeisen Sistemi ve Karşılıklı Kredi Sandıkları, s. 11-12, 1961

(13) Ziya Gökalp, Mülâyim, Tarımsal Kooperatifçilik, s. 51, 1967

(14) Cevat Geray, a.g.e., s. 33-34

Çizelge : I
Köy Kooperatiflerindeki Gelişme (1957 - 1970)

Kooperatifin Niteliği	1957		1960		1965		1970		Ortalama Üye Sayısı
	Koop.	Üye	Koop.	Üye	Koop.	Üye	Koop.	Üye	
I. KÖYSSEL KOOPERATİFLER									
A) KREDİ - ÜRETİM	1,719	1,137,000	1,814	1,245,300	2,112	1,486,000	21,989	1,794,058	816
1. Tarım Kredi	1,521	891,000	1,572	973,000	1,744	1,100,000	2,021	1,308,848	655
2. Pancar üretim	16	216,000	16	238,000	18	330,000	19	419,848	21,000
3. Çay üretim	5	5,000	10	12,000	15	18,000	28	36,250	1,300
4. Orman ürünleri	—	—	3	300	9	1,000	39	8,450	411
5. Balıkçılık	16	4,000	25	6,000	36	6,000	69	13,700	195
6. Su ürünleri	—	—	—	—	—	—	3	1,250	412
7. Tarımsal üretim	161	21,000	188	26,000	290	31,000	19	5,600	280
B) PAZARLAMA	196	133,000	214	161,000	231	148,000	1,063	267,259	254
8. Tarım satış	196	133,000	214	161,000	231	148,000	637	215,809	354
9. Pazarlama	—	—	—	—	—	—	285	26,200	91
10. Üretim-satış	—	—	—	—	—	—	141	25,250	179
C) SULAMA	—	—	—	—	194	2,000	842	43,850	52
11. Sulama, Toprak Koruma	—	—	—	—	128	5,000	1,829	154,500	84
12. Köy kalkınma	—	—	—	—	128	5,000	1,776	143,000	80
13. Üretim, Tük. ve satış	—	—	—	—	—	—	53	11,500	218
E) HAYVANCILIK	—	—	—	—	—	—	21	1,109	52
KÖY KOOPERATİFLERİ									
TOPLAMI	1,915	1,270,000	2,028	1,380,800	2,665	1,641,000	5,953	2,260,776	379
II. ÖTEKİLER	1,614	304,000	2,261	422,700	3,071	485,000	5,795	697,369	121
TOPLAM (TÜRKİYE)	3,529	1,274,000	4,289	1,803,000	5,736	2,126,000	11,748	2,958,145	251

Bu çizelge bize göstermektedir ki son yıllarda Türk köylerinde yoğun bir kooperatifleşme hareketi mevcuttur. Nitekim Elâzığ'a bağlı 118 köy üzerinde yapılmış olan bir araştırmada 5 tarım kredi kooperatifi, 2 tarım satış kooperatifi, 1 Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi, 1 faal köy kalkınma kooperatifi ve kuruluşunu tamamlamış henüz faal olmayan 7 Toprak-Su Kooperatifi mevcuttur¹⁵. Bu da Elâzığ'ın sosyo-ekonomik yapısında önemli bir aşamayı teşkil eder.

Tarım Kredi Kooperatifleri, küçük çiftçilerin kredi ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayan kuruluşlardır. Sayıları 2023'e ulaşan bu kooperatifler ağı 21.150 köyü ve iş alanlarına giren çiftçi ailelerinin % 49.1 ini içine almaktadır. Öz varlıkları 600 milyon TL. yı bulan Tarım Kredi Kooperatifleri yılda dört milyar liralık çeşitli tarımsal kredi dağıtmaktadırlar.

Tarım Satış Kooperatiflerine gelince, bu da ortak ürünlerinin değerlendirilmesine yönelik çok yanlı ve 215.809 üretici ailesini birleştirmektedir. 31 tanesi birlik statüsünde olmak üzere sayıları 638'e ulaşan bu kooperatifler kendi 260 milyon liralık kaynaklarının yanı sıra 2,5 milyar liralık da dış kaynaklardan yararlanmaktadırlar.

Köy Kalkınma Kooperatifleri de Köy İşleri Bakanlığının kuruluşlarına önderlik ettiği ve desteklediği çok amaçlı kuruluşlardır. Bu kooperatifin amaçları da şu şekilde özetlenebilir : 1) Köy tarım faaliyetlerini düzenlemek, çiftçi işletmelerini verimli ve kazançlı çalışır bir duruma getirmek, 2) Pazarlamayı düzenlemek, konuyla ilgili tesisler kurmak ve işletmek, 3) Ortakların finansman ihtiyaçlarını karşılamak, 4) Konut ve işletme yapıları ihtiyacını karşılamak, 5) Yerleşmenin düzenlenmesi, tabii kaynakların geliştirilmesi, köy sanayiinin kurulmasını sağlayan çabalara katılmak¹⁶

1972 yılı esas alındığı takdirde ülkemizde 2094 Köy Kalkınma Kooperatifi mevcut olduğu anlaşılır. Elâzığ'da, 1966 yılında 36 köy kalkınma kooperatifi bulunduğu ve işletmelerin % 73.6'sının kooperatif ortağı olduğu saptanmıştır.

Kooperatifleşme her şeyden önce bir zihniyet değişmesi, bir inanç, bir felsefedir. Bu nedenle, kooperasyon ideolojisi üzerinde

(15) Ali Rıza Karacan, Elâzığ Merkez İlçe Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi, Tarımsal Kredi-Kooperatifçilik Sorunları ve Toplum Kalkınmasında Tarımsal Kredi ve Kooperatifin Rolü, s. 103, 1975

(16) Kooperatifçilik Sorunları Araştırması, DPT Yayınları, 1972 (Zikreden Karacan, a.g.e., s. 105-106).

önemle durulması gereken bir hususdur. Bunu, Türkiye’de kooperatifçiliğe büyük katkısı bulunan Fındıkoğlu şu biçimde belirtmektedir : “Her bilimsel araştırma gibi kooperatifçilikle ilgili çalışmalar da teorik yön ile kalmaz ve kalmamalıdır da. Araştırma sonunda ister büyük ölçüde bir kooperatif varlığı için, ister küçük bir çevrenin bir kooperatifi için bazı mesele ve dertler kendisini gösterir. Kooperatifçilik sosyolojisinin ödevi bir dert ve sorunlar çevresinde bir kamu oyu yaratmak, köyden kasabaya, kasabadan kente, daha sonra devlet merkezine doğru etkisini gösteren bir akım meydana getirmektir. Köy ve çiftçiyi ülke çapında, ulusal bir ekonomiye bağlama işinin en elverişli yolu ise sosyal canlının en uzak noktalarına kadar uzanmış bir tarımsal kooperasyon örgüsünde gizlidir”¹⁷.

Görülüyor ki, kooperasyon sosyolojisi her şeyden önce, Fındıkoğlu için “köy ve çiftçiyi ülke çapında ulusal bir ekonomik düzen içinde örgütlemektir. Batıda Charles Gide ve diğer birçok iktisatçılar gibi, Fındıkoğlu da kooperatifçiliği toplumsal ihtilâllere karşı bir kalkınma olarak görmekte ve şu görüşü ileri sürmektedir : “1862’de ileri sürülen ve gerçekleşmesi hemen beklenen ihtilâl teorileri nasıl o zamanlar karşısında Chartisme’i buldu ise, 1962’de de bu teoriyi önümüze koyanlar karşılarında Chartisme’in devamı olan parlementer sosyalizmi, yahut programları sosyal adalet endişeleriyle örtülü çeşitli siyasal partilere, kooperatizmi göstermektedirler”¹⁸.

Bu nedenle, bazı araştırmacılar, kooperatifçiliği, özel ve kamu kesimleri yanında, üçüncü bir sektör olarak görmektedirler. Çünkü, bu düşünceye göre özel kesimde, bir girişimci, başlattığı ekonomik faaliyette sermaye/servet unsuruna sahip olduğundan karar yetkisini elinde tutar. Girişiminde rasyonel kararlar aldığı sürece neticeyi yani kârı kendisine malederek, gelir yahut sermayesini artırma ihtimalini de yükseltmiş olur, aynı şekilde zarara da bizzat kendisi katlanır.

Kamu kesiminde ekonomik girişim doğrudan doğruya devlet yahut ona ait kamu kurumlarınca başlatılır. Burada karar yetkisi devletindir. Kâr amaçlı olur veya olmayabilir, ancak sonuç yani kâr veya zarar devlete dolayısıyla vergi mükelleflerinin leh ve aleyhine gerçekleşmiş olur. Özel kesimde kâr veya zararın bir kişiye yahut belirli bir girişimci gruba (sermaye şirketleri) ait olmasına karşılık kamu kesiminde anlaşıldığı gibi dolaylı yoldan bütün topluma aittir.

(17) Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, Sakarya’da Kooperatifçilik ve Zirai Kredi Kooperatifleri, 1969, s. 4-5

(18) Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, K. Marx, 1962

Kooperatif şekilde ekonomik faaliyetler her iki kesimden bazı farklarla değişik karakteristik vasıflar arzeder. Bunlardan ekonomik faaliyet mutlaka belli bir gruba aittir. Bu grubun fertleri ortaklaşa bir ekonomik girişimde bulduklarından, sermaye, emek yahut girişim gibi faktörleri yine eşit şartlarda düşünülür. Kararlar ortaklaşa alınır ve yine ortaklaşa uygulanır. Kâr ve zarar bütün gruba aittir¹⁹.

Aslında, 1967 yılında Fındıkoğlu bu üçlü yola değinerek : 1) Liberal yol, 2) Sosyalist yol, 3) Kooperatist yol olmak üzere kendine özgü bir model geliştirmiştir²⁰. Bunun için de tarımsal ekonomimizi canlandırarak ve partiler üstü ulusal siyasetin kooperatifçilik akımı olduğu hususu önem kazanmaktadır. Özellikle bölgeler arası dengesizliklerin yoğun bulunduğu ülkelerde kooperatif örgütlenme etken yol olarak düşünülmektedir.

İlk defa 19. yüzyılda sanayileşmenin başladığı İngiltere'de ortaya çıkan kooperasyon hareketi daha sonraları Fransa, Almanya, İsveç ve Danimarka'ya yayılarak liberal ve sosyalist akımlar arasında uzlaştırıcı bir rol oynamıştır.

Ülkemizde de kooperatifçiliğin yüz yılı aşan geleneksel bir yapısı vardır. İlk defa 1863 yılında Mithat Paşa tarafından "Memleket Sandıkları" adı altında kurulan örgüt, kooperatifçiliğin başlangıcı sayılır. Bir sınır kenti olan Niş'te vali olarak bulunması, babasının Rusçuk'lu olması ve 1858'de Avrupa'da bulunması Mithat Paşa'da bu tür bir örgütlenme eğilimini etkilemiş olabilir.

Nitekim, dört yıl süren valiliği sırasında, kan davalarını önleme, yol, sulama, kanal "ulaştırma hendekleri", kimsesiz çocuklar için "bakımevleri"²¹ gibi çok yönlü toplumsal eylemleri Mithat Paşa'nın önemli bir yönünü ortaya koymaktadır.

"Memleket Sandıkları" 1864 yılında Niş, Silistre ve Vidin vilâyetlerinin birleştirilmesiyle meydana getirilen Tuna vilâyetinde 1867 yılında çıkarılan "Memleket Sandıkları Nizamnamesi" ile bütün Osmanlı İmparatorluğuna yayılmıştır. Mithat Paşa, muhtaç köylüye verilecek kredi için Devlete ait boş arazilerin köylüler tarafından imece²²

(19) Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, Kooperasyon Sosyolojisi, s. 497-503, 1967

(20) Cemil Kıvanç, Kooperatifçiliğin Ekonomik Teorisi, s. 329-330, Fındıkoğlu Armağonu, 1977

(21) Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, Türkiye'de Kooperatifçilik, s. 31, 1953

(22) Bazı araştırmacılar Türk toplum geleneğinde geniş yeri olan imeceyi :

1) İş ödünçleşmesi ya da karşılıklı yardımlaşma biçiminde imece,

2) Köy çapındaki işlerin topluca yapılması biçiminde imece olarak iki şekilde düşünmektedirler (Karaca, a.g.e. s. 102).

suretiyle ekilmesi sonucu elde edilecek ürünlerin satışından meydana gelen paranın kullanılmasını düşünerek "Memleket Sandıklarını" kurmuştur²³.

Memleket Sandıkları'nın geliştirildikleri dönemlerde, sosyalist akımlar, özellikle Marxist sosyalizm, öğretisi olarak yeni ortaya çıkmış bulunuyor. Ve kapitalist sistemin "bırakınız yapsın, bırakınız geçsin" sloganları karşısında yerini alıyordu. Eğer, 1880'lerde Batı Avrupa'da ilk defa devlet tarafından yönetilen sosyal siyaset önlemlerinin ele alındığı düşünülürse, o sıralarda Osmanlı toplumunda Mithat Paşa'nın öncülüğünde başlatılan bu hareketin anlamı daha belirgin bir durum kazanır.

Memleket Sandıklarının ilk defa kuruluşları ve tarım alanında çalışmalarına başlamaları, Almanya'da Raiffeisen tarım kooperatiflerinin faaliyete geçme yılı olan 1862 tarihini izlemektedir²⁴

1922-1930 yıllarında kooperatifçilik, M. İzzet'in sosyoloji dersleri içinde önemli bir yer almıştır. Daha sonra, Fransız "Tüketim Kooperatifleri Birliği" adı altında, Charles Gide tarafından okutulan derslerden esinlenen Fındıkoğlu, kooperatifçilik ideolojisini hocası M. İzzet'ten sonra İstanbul Üniversitesinde yoğun bir biçimde sürdürmüştür.

1936 yılından itibaren, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde Gerhard Kessler tarafından kooperatifçilik dersleri, sosyoloji ve sosyal siyaset dersleri çerçevesi içinde yeniden ele alınmıştır. Bu sıralarda da "Türk Kooperatifçilik Kurumu" (1931) faaliyete geçmiş bulunuyordu.

Özet olarak, ülke kalkınması felsefesi içinde kooperatifçilik hareketi incelendiğinde bir yanda kapitalist sistem ile sosyalist sistem arasında uzlaştırıcı bir modeli temsil etmesi, öte yanda dağınık, birleşmemiş güçleri bir araya getirerek örgütlenmesi bakımından üzerinde önemle durulması gereken bir kuruluştur.

Bölgelerarası dengenin sağlanması ve Doğu bölgesinde çok dağınık olan birimlerin örgütlenmesinde kooperatifleşme öncelikle ele alınması gereken bir atılımın simgesidir.

(23) Nurettin Hazar, Tarım Kooperatiflerinin Kooperatifçiliğimizdeki yeri, 1967 (Zikreden, Türk Kooperatifçilik Kurumu) Gelişmekte olan Ülkelerde Kooperatifler ve Türk Tecrübesi, s. 38, 1970

(24) Muhlis Ete, Birinci Türk Kooperatifçilik Kongresi, s. 9, 1945 (Zikreden Oğuz Cataloğlu, Zirai İstihsal Kredi ve Değerlendirme Kooperatiflerinin Türkiye'nin Kalkınmasındaki Önemi, s. 13, 1966).

Doğu Anadolu'da kooperatifleşmenin ana yönelimi üç noktada toplanabilir :

1. Hayvan neslini islâh, köyde sulama olanaklarını geliştirme ve makina kooperatifleri gibi üretim kooperatifleri.
2. Satın alma ve tüketim kooperatifleri.
3. Tarım ürünleri, hayvan ve hayvan ürünlerini pazarlama kooperatifleri²⁵.

Kooperatifler sosyal ve kültürel yararlar elde edilmesi için kurulmuş birliklerdir. Köylünün yaşamının düzenlenmesinde ve köy kalkınmasında başlıca rol oynayan bu kuruluşlar devlet kadar Üniversiteler tarafından da desteklenmelidir. Çünkü, "kooperatifler köy liderliğinde öğrenim ve eğitimi uyarır ve köy reform projelerinin gelişmesini gerçekleştirirler.

---

(25) Leo J. Fenske, Doğu Anadolu'da Zirai Belliştirme ve Kooperatifler, (İktisadi Kalkınma ve Kooperatifçilik Seminer Raporları, s. 97, 1966).